

УДК 37.091.4Сух:165.74:82

DOI: [10.35619/iiu.v1i12.292](https://doi.org/10.35619/iiu.v1i12.292)

Козир Маргарита

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри теорії та історії педагогіки
Педагогічного інституту
Київського університету імені Бориса Грінченка,
м. Київ, Україна
ORCID: 0000-0001-8402-2589
e-mail: m.kozyr@kubg.edu.ua

Мелашенко Аліна

студентка 6 курсу
спеціальності «Дошкільна освіта»
Педагогічного інституту
Київського університету імені Бориса Грінченка,
м. Київ, Україна
ORCID: 0000-0001-5120-428X
e-mail: a.melasenko@gmail.com

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ВИКОРИСТАННЯ КАЗОК В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО ЯК ЗАСОБУ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО- ЕТИЧНИХ ПОНЯТЬ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

Анотація. У статті авторами теоретично обґрунтовано педагогічні умови формування морально-етичних понять у дітей старшого дошкільного віку на матеріалі казок В.О. Сухомлинського; охарактеризовано морально-етичне виховання дошкільників як складний і довготривалий процес, що охоплює весь період дитинства і продовжується у дорослому житті та розглядається в його кінцевому результаті як сформованість морально-етичної вихованості. Державними документами про освіту визначено, що провідним завданням дошкільної освіти є всебічний розвиток людини як особистості, як найвищої цінності суспільства; виховання високих моральних якостей майбутніх громадян, збагачення їхнього культурного потенціалу, що ґрунтується на культурно-історичних та моральних цінностях українського народу, його традиціях і духовності; оволодіння цінностями світової культури, загальнолюдськими надбаннями. На основі проведеного дослідження сформульовано й розглянуто протиріччя, що виникли між: необхідністю формування всебічно розвиненої й морально вихованої особистості, яка відображає ментальність українського народу, та реальним рівнем сформованості морально-етичної вихованості дітей дошкільного віку; нагальною потребою вдосконалення змісту, форм і методів морально-етичного виховання в ЗДО і відсутністю цілісного дослідження, присвяченого формуванню морально-етичної вихованості дошкільників засобами казок В. О. Сухомлинського; потребою в інтеграції виховних можливостей педагогів і батьків з морально-етичного виховання дошкільників.

Ключові слова: бесіда, діалог, дошкільний вік, казка, міркування, морально-етичні поняття, педагогічні умови, формування, цінності.

Постановка проблеми. Відповідно до державних документів (Закони України «Про освіту» (2017), «Про дошкільну освіту» (2001), «Про охорону дитинства» (2001), «Національна доктрина розвитку освіти України у XXI ст.» (2002), Базовий компонент дошкільної освіти в Україні (2012)) провідним завданням дошкільної освіти є всебічний розвиток людини як особистості, як найвищої цінності суспільства; виховання високих моральних якостей майбутніх громадян, збагачення їхнього культурного потенціалу, що ґрунтується на культурно-історичних та моральних цінностях українського народу, його традицій і духовності; оволодіння цінностями світової культури, загальнолюдськими надбаннями. Отже, морально-етичне виховання дошкільників є досить складним і довготривалим процесом, який охоплює весь період дитинства і продовжується в дорослому житті та розглядається в його кінцевому результаті як сформованість морально-етичної вихованості. (Базовий компонент дошкільної освіти, 2012)

Останнім часом казки зникають із життя наших дітей. Не всі вихователі виявляють ініціативу, послуговуючись переважно тими казками, що вміщені в програмі, батьки не розповідають їм (дітям) казкових історій перед сном. Навіть дитяче телебачення не тішить оповідками про хороброго зайчика і хитру лисичку, а пропонує мультфільми про жорстокі бійки та страшних чудовиськ. Казки здебільшого використовуються з метою загального розвитку дітей, розширення світогляду, вдосконалення навиків читання та розуміння змісту прочитаного. Відсутня системність, цілеспрямованість у роботі з казками, недостатньо використовуються емоційно забарвлені прийоми навчання та виховання, відсутнє емоційне педагогічне стимулювання дітей, прагнення з'ясувати емоційний світ казки в переживаннях персонажів, характеристику їх почуттів.

У фольклористиці існує декілька концепцій (шкіл) щодо утворення та походження казок. Це, зокрема, теорія самозародження казкових сюжетів (антропологічна), міфологічна теорія, теорія літературних запозичень, історико-географічна теорія (Бех, 2003, с.58).

Ми вважаємо, що казка – це своєрідний сплав реальності й уяви, життєвого досвіду і мрії народу, яка містить правду, але вона (правда) органічно поєднується з художніми формами вигадання. У народних казках немає відкрито і конкретно проголошених моральних норм, теоретично осмислених принципів. Не даючи визначень понять «добро» і «зло», казка представляє їх у предметно-образній, художній формі. Про ці поняття можна скласти враження на основі поведінки персонажів, змісту ситуацій та вчинків, рис характеру героїв. Ця властивість казки є тим методологічним ключем, котрий допомагає вибрати правильний напрям морального аналізу твору. Їх ідейний зміст відтворює уявлення в художніх образах різних типів взаємовідносин між людьми (Бех, 2012, с.20).

Казки з морально-етичною основою сприяють виробленню у дітей розуміння людських характерів, суспільних відносин, закріплюють у свідомості визначення про те, що таке «добро» і що таке «погано». Переслідуючи соціальне зло, долаючи життєві перешкоди, розвінчуючи сили, спрямовані проти добра та справедливості, казки кличуть до якісного видозмінення світу з допомогою людяності.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Аналіз праць учених засвідчив, що натепер до цього часу досліджено такі питання морально-етичного виховання:

психологічні механізми становлення й розвитку моральних почуттів, уявлень, суджень, переконань і поведінки (К. Абульханова-Славська, С. Анісімов, Л. Божович, Д. Ельконін, О. Запорожець, С. Карпова, О. Кононко, Г. Кошелева, В. Малахов, Ж. Піаже, Т. Репіна, Є. Субботський та інші); специфіка й закономірності морального розвитку дошкільника (Ю. Аркін, Р. Ібрагімова, Є. Субботський, С. Якобсон); педагогічні умови й засоби формування моральних норм у дітей (А. Виноградова, І. Княжева, Т. Маркова, Л. Стрелкова); моральної свідомості (Л. Артемова, І. Бех, Л. Божович, Р. Буре, Л. Виготський, В. Зеньковський, В. Нечасва, Ж. Піаже, С. Рубінштейн тощо).

Особливу увагу привертають сучасні праці науковців, у яких досліджено: формування оцінно-етичних суджень у художньо-мовленнєвій діяльності дошкільників (А. Богуш, О. Монке); виховання колективних взаємин дітей (О. Булатова, В. Нечасва), гуманних взаємин старших дошкільників і першокласників (А. Гончаренко, С. Литвиненко), моральної поведінки в дошкільників (Т. Колесіна, Г. Савицька, Т. Фасолько, М. Федорова); педагогічний вплив на становлення морального вибору дошкільників (О. Кошелівська), роль емоцій у моральному становленні особистості (Л. Подоляк), виховання милосердя в старших дошкільників (І. Княжева).

Вивчення сучасних дисертацій засвідчило, що різні жанри фольклору вчені застосовували з метою морально-етичного виховання: формування соціально-етичних норм поведінки дітей засобами етноетикету (Н. Григор'єва), виховання моральних почуттів дітей засобами казок народів світу (С. Бакуліна), використання прислів'їв і приказок у вихованні гостинності дітей старшого дошкільного віку в сім'ї (Х. Касимова), гуманістичне виховання дітей засобами української народної казки (С. Литвиненко). Проте відсутні дослідження, у яких казки В. Сухомлинського використовувалися б у комплексному розв'язанні завдань з формування морально-етичних понять у дітей дошкільного віку. Крім того, недостатньо досліджено педагогічні умови морально-етичного виховання в практиці закладів дошкільної освіти.

Мета статті: визначити й теоретично обґрунтувати педагогічні умови формування морально-етичних понять у дітей старшого дошкільного віку на матеріалі казок В.О. Сухомлинського.

Виклад основного матеріалу дослідження. Широке використання казок під час занять у ЗДО зумовлюється тим, що їхній зміст викладений у цікавій формі. Існує чіткий поділ персонажів на добрих і поганих, сутність вчинків яких легко сприймається дітьми і дає змогу визначити якості кожної дійової особи. Це полегшує правильну оцінку дітьми-дошкільниками моральної цінності вчинку.

Василь Олександрович Сухомлинський зазначав, що казка, гра, фантазія є животворним джерелом дитячого мислення, благородних почуттів і прагнень. Казка – невід'ємна від краси, сприяє розвитку естетичних почуттів, без яких неможливе благородство душі, щира чуйність до людського нещастя, горя, страждань. Завдяки казці дитина пізнає світ не тільки розумом, а й серцем. І не тільки пізнає, а відгукується на події та явища навколишнього світу, виявляє своє ставлення до добра й зла. З казки бере дитина перші уявлення про справедливість і несправедливість. Початковий етап ідейного виховання теж відбувається за допомогою казки. Діти розуміють ідею лише тоді, коли вона втілена в яскраві образи. Казка – благодатне джерело виховання любові до Батьківщини, яке нічим не можна замінити. Патріотична ідея казки – у глибині її змісту; створені народом казкові образи, що живуть тисячоліття, доносять до

серця й розуму дитини могутній творчий дух трудового народу, його погляди на життя, ідеали, прагнення, казка виховує любов до рідної землі вже тому, що вона є творінням народу. Аналогічно впливає на душу дитини народна казка. На перший погляд, здається, що вона побудована на суто «побутовому» сюжеті, але в кожному образі та кожному слові простежуються творчі сили народу (Богущ, 2009, с.30).

Василь Сухомлинський стверджував, що діти розуміють ідею казки лише тоді, коли вона втілена в яскравих образах. Великий педагог створив власний світ казок. Він вважав, що без казки, живої, яскравої, яка заволоділа свідомістю і почуттям дітей, неможливо уявити мислення і дитяче мовлення. Казка допомагає оживити навколишній світ.

Головна мета педагогічної творчості Василя Сухомлинського – формування всебічно розвиненої особистості. Василь Олександрович створив реальний зразок особистості з живими думками і почуттями, визначив її вчинки і дії. При цьому він обґрунтував шляхи, засоби і методи формування особистості відповідно до цілей суспільства з урахуванням індивідуальних і вікових особливостей її розвитку. Виховання всебічно розвиненої особистості педагог розглядав як єдність усіх його компонентів – розумового, морального, фізичного і естетичного (Сухомлинський, 1977, с. 68).

У процесі морально-етичного виховання педагог знайомить вихованців з нормами загальнолюдської та національної моралі, пробуджує моральні почуття, виробляє моральні звички і через вправи в моральних вчинках приводить до наукового світогляду, стійких звичок високоморальної поведінки. Ідеал майбутнього збігався в нього з загальнолюдським гуманістичним ідеалом, який утверджувався впродовж віків і поєднував любов і повагу до людини з боротьбою за торжество справедливості, розуму, гуманізму, непримиримості до зла.

В. Сухомлинський теоретично обґрунтував необхідність та значущість виховання у дитини почуття совісті, сорому, справедливості, щедрості, милосердя. Також, на думку педагога, діти мають навчитися давати оцінку власним вчинкам та вчинкам інших людей. Він був переконаний: те, що важко передати звичайними словами, можна передати за допомогою літературного твору, насамперед через казку. Через казки, легенди передається нам інформація про приховані причини подій, про їх уроки. Казка містить початкові відомості про устрій навколишнього світу, про сутність добра і зла, навчає життєвих правил. Їхня сила в тому, що в них акумульовані виховні кодекси, які своєрідно діють на дитячу психіку і свідомість. Причому повчання в них не явне, а приховане. Казки пропонують дитині образи, символи, які їй подобаються, і під час знайомства з ними дитина непомітно для себе засвоює важливу інформацію. (Сухомлинський, 1979, с. 285).

Василь Олександрович був одним із тих, хто піднявся проти «застою» в педагогіці, за виховання високих духовних ідеалів. Цього він досягав словом. «Я не один рік думав: в чому виявляється найяскравіше наслідок виховання? Коли я маю моральне право сказати: мої зусилля дали плоди? Життя переконало: перший і найвідчутніший наслідок виховання виявляється в тому, що людина почала думати про себе. Замислилася над питанням: що в мені доброго і що поганого? Найточніший метод і прийоми виховання будуть порожніми, якщо вони не приведуть до того, щоб людина подивилася на саму себе, замислилася над власною долею?» (Сухомлинський, 1979, с. 159)

Одні вважають твори В. Сухомлинського казками, інші байками, новелами, притчами та ін. Як би ми їх не називали, переконуємось в одному – казки розкривають перед нами красу білого світу, рідного слова, вчать людяності і мудрості. Його твори – це роздуми видатного педагога про неповторність особистості людини і її життя, своєрідні питання-відповіді на всі життєві проблеми. У них звучить віра у свою землю, свій народ, у незнищенність українського духу, у відродження нації (Ващенко, 1994).

Педагог черпав сили у народній творчості, у Біблії, у традиціях попередників, у героїчній і стражденній історії українського народу, у повсякденному житті, у думанні. До читача його твори дійшли як самотні творіння великого майстра зі своїм почерком. Власними творами автор проповідує культ Людини, Розуму, Щастя, Свободи, Справедливості, Свісті. Особливо великого педагогічного та виховного значення він надавав казці. У школі В. Сухомлинський створив «Кімнату казок». У ній він намагався відтворити казковий світ із його таємничістю і чарівними героями. Казка, на думку Василя Олександровича, – активна творчість, яка охоплює всі сфери духовного життя дитини, її розуму, почуття, уяви, волі. Діти розуміють, що казкові герої видумані, але носії добра і зла викликають у душі дитини чи схвалення чи осуд. Завдячуючи казці, дитина сприймає світ не лише розумом, але й почуттями. Саме у казці дитина знаходить реальну форму виявлення своїх духовних сил.

Педагог створив понад тисячу казок, казки писали також і його вихованці. Василь Олександрович стверджував, що фантастичні казкові образи відкривають дитині не лише красу, а ще й істину, бо примушують співпереживати, битися серденьку, шукати виходу із ситуації, що склалася. Казки В. Сухомлинського – вічна мудрість життя, вони спонукають думати, робити висновки (Вишневецький, 2012).

Особливістю поезики казок В. Сухомлинського є захоплююча майстерність творення простих, на перший погляд, казок та оповідань: вони не перевищують 150 слів, але яким треба бути великим майстром, аби в такій незначній кількості слів вкласти таку високу якість думки, повчання. Поетика його творів вражає простотою, узгодженістю й досконалістю. Його герої не фантастичні, а земні, це ті речі, тварини, птахи, люди, що нас оточують. Власними творами В. Сухомлинський намагається подарувати малому читачеві такі морально-ціннісні настанови: чутливість до радощів і горя, самостійність, діяльну турботу, узгоджувати власні бажання з інтересами навколишніх, міркування над життям, ідеал доведеної людини, розуміти та берегти природу, вчитися відчувати, прагнення творити красу.

Як відомо, моральна культура – це найголовніший компонент духовного життя людини, який передбачає оволодіння моральними принципами, нормами, правилами, що регулюють поведінку в усіх сферах життя. Моральні норми – це система вимог, які визначають обов'язки людини стосовно відношення до навколишнього світу. Вони не тільки орієнтують поведінку особистості, а й дають можливість оцінювати та контролювати її. Ми ніколи не матимемо моральних якостей у дорослих особистостей, якщо не виховаємо моральні почуття в дошкільному віці. Наука виходить з того, що в дітей з раннього віку треба цілеспрямовано формувати моральні почуття, хоч діти можуть ще не розуміти відповідних цим почуттям моральних понять, принципів. Дитина вже змалку повинна розуміти та усвідомлювати, що таке любов до людей,

милосердя, доброта, співчуття тощо. Казка якраз і є тим джерелом, тим засобом, що допомагає вихованню моральних якостей дитини. Прислухаймося до порад великого педагога В.Сухомлинського, який розумів велику перевагу жанру казки. Саме з казки дитина бере уявлення про справедливість і несправедливість, добро і зло, правду і неправду. Казка для маленьких дітей – це не просто розповідь про фантастичні події; це – цілий світ, в якому дитина живе, бореться, протиставляє злу свою добру волю (Галян, 2011).

Герої педагогічних казок та оповідань В. Сухомлинського – павучок та мураха на землі, журавлиний ключ у небі, лелеки, горобчики, жуки, берізка, калюжа, маленьке кошеня і звичайнісінькі діти, їхні батьки, бабусі, дідусі. Здавалося б, усе таке рідне й до болю знайоме, але іноді ми у своїй повсякденності не помічаємо цих речей, не приділяємо достатньо уваги близьким людям. Василь Олександрович, як тонкий спостерігач, наголошує на тому, що слід помічати у звичайному незвичайне й зупиняє увагу дитини на повсякденних, майже непомітних явищах і подіях. Він упевнений, що коли не сформувати самостійності мислення, не виховати любові до бабусі й дідуся, до матері та батька, до рідної природи, речей, що оточують дитину, то яка мова може йти про любов до Батьківщини, патріотизм і громадянськість.

Деякі казки й оповідання написані з гумором, жартом, яким відзначався й характер самого Василя Олександровича. Звернені вони до зовсім юних читачів, але діапазон їх застосування дуже широкий.

З його творами діти знайомляться ще в дитсадку, а потім у молодших класах початкової школи. Це оповідання «Пташина комора», «Три ледарі», «Чому плаче синичка...», «Камінь і струмок» та багато інших, які популяризують такі важливі душевні якості людини, як привітність, чуйність до оточення, доброзичливість, скромність, щирість, формують навички людяності у взаєминах, відповідальне ставлення до всього живого (Сухомлинський, 1976).

Які казки чи оповідання педагога ми не проаналізували, вони всі є високоморальними. Багато творів в літературно-педагогічній спадщині В. Сухомлинського присвячено проблемі поваги до старших (батька й матері, бабусі й дідуся), серед яких і низка оповідань: «У бабусі дрижать руки» («Барвінок», 1974 р., № 3), «Дідусева ложка» («Нове життя», 1976 р., № 63), «Бабусин борщ», «Сьома дочка» («Хлібороб України», 1973 р., № 4), «Це, сину, моє поле...» («Нове життя», 1953 р., № 63) та ін.

Гостро висвітлюється проблема моральних почуттів особистості (сорому, співпереживання), дружби в таких працях, як: «Петрик і ваза» («Мурзилка», 1973 р., № 7), «Новина», «Провинилась» («Радянська жінка», 1973 р., № 8), «Після великого каменя» («Нове життя», 1953 р., № 8) та ін.

Любов до природи, усього живого на землі, краси (вміння бачити незвичайне у звичайному) розкривається в мініатюрах «Внучка старої вишні» («Радянська жінка», 1973 р., № 8), «Калюжка» («Радянська освіта», 1988 р., 27 вересня), «Ландыш в саду» («Зорянка», 1972 р., № 9) та ін.

У творах «Яблуко і світанок» («Нове життя», 1976 р., № 55), «Ледача подушка» («Радянська жінка», 1975 р., №8), «Добре, що сонечко сяє» («Хлібороб України», 1973 р., № 4) Василь Сухомлинський засуджує лінощі.

Педагог наголошує на тому, що завжди треба казати правду та відповідати за свої слова і вчинки. Прикладом цього є оповідання «Чому голуби прилетіли до Олега» («Барвінок», 1978 р., № 3). І це не весь перелік творів педагога на морально-етичні теми (Сухомлинський, 1977).

Надзвичайно важливим аспектом є проведення літературного аналізу художнього тексту, де рідною мовою педагог допомагає дитині зрозуміти основний задум автора, характер дійових осіб, їх взаємовідносини, мотиви вчинків. Важливою є також робота над виразністю передачі тексту: оволодіння засобами емоційної і образної виразності (основна інтонація); розстановка логічних наголосів, пауз; вироблення правильної вимови, хорошої дикції (Огнев'юк, Волинець, 2012).

Пояснення незнайомих слів – обов'язковий прийом, що забезпечує повноцінне сприйняття твору. Варто пояснювати значення тих слів, без розуміння яких стає нечітким основний зміст тексту, характер образів, вчинки персонажів. Варіанти пояснення різні: навмисне застосування іншого слова під час читання прози, підбір синонімів; використання слів або словосполучень вихователем під час читання, ознайомлюючи дітей з картинкою, ілюстраціями; питання до дітей про значення конкретного слова тощо. Водночас, аналізуючи текст, необхідно пам'ятати, що не всі слова вимагають тлумачення (Крутій, 2011).

Читанню може передувати коротка вступна бесіда, яка готує дітей до сприйняття тексту. У процесі такого виступу можна використати стислу розповідь про письменника, нагадування про його інші книги, вже знайомі дітям. Якщо попередньою роботою діти підготовлені до сприйняття тексту, то поживати у них інтерес можна за допомогою загадки, вірша, малюнків. Виразне читання, зацікавленість самого вихователя, його емоційний контакт із дітьми підвищують ступінь впливу художнього слова. Під час читання не слід відволікати дітей від сприйняття тексту запитаннями, дисциплінарними зауваженнями, досить буває підвищення або пониження голосу, паузи. Після закінчення читання, поки діти перебувають під враженням прослуханого, необхідна невелика пауза. (Крутій, 2011)

В. Сухомлинський міцним корінням тримався своїх філософських поглядів, що мали за основу людинолюбство, і жодного разу не зрікся їх. Цього він вчив і своїми творами. Любити людину – значить любити народ, землю, Україну. Про те, що людина повинна берегти природу, думати про майбутнє, великий педагог розповідає і в оповіданні «Дуб під вікном».

У творі мовиться про те, як молодий лісник побудував у лісі велику кам'яну хату і посадив дуба під вікном. Пройшли роки, виріс дуб, постарів лісник. Дуб розрісся так, що закрив вікно, стало темно в кімнаті, а в ній жила красуня – лісничка внучка. Запропонувала внучка зрубати дуба, дідусь пообіцяв. «Настав ранок. Покликав дідусь трьох синів і дев'ятьох внуків, покликав внучку-красуню і сказав: «Будемо хату переносити в інше місце». І пішов з лопатою копати рівчак під фундамент. За ним пішли три сини, дев'ять внуків і красуня-внучка». Оповідання наводить на роздуми про те, що для того, аби щось зробити, треба все зважити, а тим більше, коли іде мова про такі речі, як природа. Для того, щоб виріс дуб, потрібно понад 100 років, а хату можна збудувати і за десяток днів. Ось велика мудрість (Сухомлинський, 1976).

Глибокою і мудрою є казка «Камінь». У ній В. Сухомлинський порушує питання бездумних пустощів, які гірко відображаються на природі і оточуючих. Хлопчик просто так, через пустощі, кинув камінь у криницю, – і перекрилось джерело. Загинув дуб... Перестав вити гніздо соловейко... Минуло багато років. Хлопчик став дідусем. Одного разу він прийшов на те місце, де колись був зелений луг, стояв гіллястий дуб, співав соловейко, вабила прохолодна криниця.

Не стало ні луку, ні дуба, ні соловейка, ні криниці. Довкола пісок, вітер здіймає хмари пилюки. «Де ж воно все поділося? – подумав дідусь». (Сухомлинський, 1977) Цим запитанням автор звертається до нас, до нашої совісті, розуму. Його запитання допомагає нам зробити висновок про те, що людина прийшла у цей світ творити добро, а не зло, вона має дбати про майбутнє, про завтрашній день, про тих, хто прийде у це життя після нас. На жаль, один раз вчинене зло буде супроводжувати тебе все життя. Ось вона глибока істина, глибока мудрість життя. Такою її визначив великий педагог-мислитель Василь Олександрович Сухомлинський.

Педагогічні казки В. О. Сухомлинського ніби опосередковано, непомітно зовні, насправді вміло і глибоко виховують у дітей найкращі людські якості. Своєю творчістю великий педагог досяг тих морально-етичних норм, які можна проповідувати як заповіді. Вони для тих, хто хоче стати Справжньою Людиною. Ось вони: «Не будь байдужим до зла. Борись проти зла, обману, несправедливості. Будь непримиренним до того, хто прагне жити за рахунок інших людей, завдає лиха іншим людям» (Сухомлинський, 1976, с. 114).

Казковий герой актуалізує діалог між дитячою, дорослою та загально-людською культурами, оскільки, з одного боку, він близький дитині: він так само, як і дитина, є учасником гри, здійснює певну ігрову роль, включений в сюжет тощо, з іншого – сприймається і дорослими, і дітьми як існуючий учасник їхньої спільної гри.

Розвиваюча сила «героя» в тому, що образ його багатозначний, а в процесі взаємодії з казкою дитина вступає активним учасником подій та вступає у стосунки з «героєм», наділяє її новими несподіваними вимірами: образ «героя» наче входить у дитину, перетворює її поведінку, націлює на бажаний образ і впливає на життєвий сценарій. Казковий герой допомагає дитині подивитись на себе збоку, побачити справжність і цінність свого образу морального «Я» (Зубрицька-Макота, 2011).

У власній практичній діяльності В. О. Сухомлинський не лише розкрив високу мудрість казки в вихованні дітей, а й показав найраціональніші способи її використання в освітньому процесі.

Основні форми роботи з казкою: слухання казок, читання казок, бесіди за змістом казки, виготовлення і добір ілюстрацій до казок, інсценізація казок (театралізація), творення казок. Такий підхід є дієвим засобом впливу на морально-етичні почуття дітей (Зубрицька-Макота, 2011).

Проведене нами дослідження засвідчило, що у процесі формування морально-етичних понять у дітей старшого дошкільного віку доцільно використовувати такі казки В. О. Сухомлинського:

«Синій олівець», «Горбатенька дівчинка», «Мишкові купили велосипед», «Кінь утік», «Лижі й ковзани», «Як Павлик списав у Зіни задачу», «Рибка і жаба», «Чорногуз і Жабка» – допомагають у розвитку толерантності, миролюбства, вміння розв'язувати конфлікти мирним шляхом;

«Намисто з чотирма променями», «Покинута кошеня», «Гніздо в шапці», «Як білочка дятла врятувала», «Лялька під дощем» – для формування таких морально-етичних якостей як турботливість, лагідність, доброта, терпимість до недоліків інших;

«Мама не любить смажених грибів», «Людина з кам'яним серцем», «Любий синок», «Легенда про Материнське серце», «Дві матері», «Що сталося з моїми дітками?», «Як загинула білка», «Чого мати бігла з поля», «Їжачиха

приголубила», «Чотири вітри і материнське горе», «Пробачте, тату», «Хочу й на тата бути схожа», «Татусь – це не борода, а очі», «Не журіться, тату» слухно використовувати в процесі формування поваги та любові до батьків;

відповідальність, готовність прийти на допомогу, вміння побороти свій страх допомагають сформувати такі казки як «Дідусева заповідь», «Із шаблею на вовка», «Соловейкове гніздо», «Батьків олівець», «Хлопчик, що боявся темряви».

Ми поділяємо думку О. Кисельової про те, що казки приваблюють дітей необмеженою можливістю творити добро, справедливість, красу, вершити суд над несправедливістю, жорстокістю, потворністю в житті людей і природи. Забарвлені почуттями і переживаннями, моральні уявлення, що культивуються в казці, цікаві для дітей і легко запам'ятовуються ними. Вони не тільки розумом, але й серцем пізнають такі загальнолюдські цінності: доброту, чесність, справедливість, щедрість, сміливість, відданість, колективізм тощо (Кисельова, 2009).

Всі діти люблять слухати і читати казки. І дорослі їм допомагають в цьому. Але батьки і педагоги не завжди розуміють важливість залучення дітей до самостійного створення казок. У цій справі слухними будуть думки В. Сухомлинського. Коли дитина сама складає казку, вона активно думас, творчо користується своїми знаннями, засобами виразності рідної мови. Вона намагається передати іншим свої моральні переживання та переконання, симпатії та антипатії, власне розуміння краси, добра і щастя.

Самостійне створення казки є для дитини засобом саморегуляції духовного потенціалу і творчих здібностей. А для дорослих дитячі казки є творчими психологічними тестами. Вони свідчать про інтереси та вподобання, моральні переживання і переконання, ціннісні орієнтації і уявлення.

Але головним, для чого В. Сухомлинський практикував складання дітьми казок, було створення атмосфери розкутості в дитячому колективі, самовиявлення і самоствердження кожного його члена, розвиток сміливості, впевненості, самостійності, відчуття радості від творчого спілкування.

Прислухаємося до порад В. Сухомлинського проте, як допомогти дитині реалізувати духовний потенціал через казку і піднятися на вищу сходинку власного розвитку. Це робота непроста. Якщо ви читаєте дитині багато казок, то потурбуйтеся, щоб вони були різних видів; обов'язково зверніть увагу, які з них вона найбільше любить.

Неодмінною умовою, потрібною для творчості, є розвиток у дітей уміння спостерігати, помічати характерне, цікаве в явищах природи, у вазминах людей. Ця робота дасть можливість дітям самостійно знаходити цікаві теми для власних творів, переконає, що цих тем велика кількість, треба бути лише уважним і спостережливим, щоб «побачити» казку в житті.

Під час формувального етапу експерименту нами був розроблений та апробований вихователями і батьками «Перелік казок В. Сухомлинського, спрямованих на морально-етичне виховання дітей старшого дошкільного віку» (таблиця 1).

Таблиця 1

1.	<p>«Лялька під дощем» <i>Правило:</i> Всі сили віддай, а друга з біди виручай.</p>	
2.	<p>«Півень і Сонце» <i>Правило:</i> Не хвали себе, хай люди тебе похвалять.</p>	
3.	<p>«Тільки живий красивий» <i>Правило:</i> Не лови метелика – він квітка неба, хай живе собі.</p>	
4.	<p>«Золотий гребінець» <i>Правило:</i> Нехай людина добро приносить, бо світ навколо любові просить.</p>	
5.	<p>«Щоб метелик не наколовся» <i>Правило:</i> Дерева в садочку не ламай! Комашку маленьку не ображай.</p>	

6.	<p>«Петрик, собака і кошеня» <i>Правило:</i> Тваринку маленьку не ображай, дай їй поїсти і захищай.</p>	
7.	<p>«Як білка Дятла урятувала» <i>Правило:</i> Добре серце за чужу біду болить.</p>	
8.	<p>«Дуб-велетень» <i>Правило:</i> В лісі вогнище не пали, а почав – загаси.</p>	

Процес спостережень варто супроводжувати казкою, складеною дорослим, як це робив В. Сухомлинський. Наприклад, казка про велетнів, які кують золотий вінок Сонцю.

Важливими будуть бесіди з дітьми про те, що цікавого, незвичайного вони побачили в об'єктах, явищах, людях, за якими спостерігали. Добре активізують дитячу увагу, фантазію та роботу думки спеціальні вправи під час спостережень.

Знайти казкові образи у хмаринках, що плывуть по небу, «прочитати» візерунки замерзлих вікон, відгадати, на що схожі химерні обриси об'єктів природи, предметів під час вечірніх сутінок. Ці вправи ще більше наближують дітей до самостійного створення казок. Розвивають образні уявлення, допомагають знаходити фантастичні образи, які стають героями власних казок дітей.

Василь Олександрович радив дітям спочатку малювати власну казку, а потім її розповідати за малюнками. Бо у такий спосіб легше відобразити задум в малюнку, ніж у словах.

Доречно кращі дитячі казки записувати в спеціальну книгу, а потім їх колективно перечитувати, обговорювати, заохочувати кращих казкарів.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, казка – це друг і вчитель дітей, вона допомагає їм у будь-якому віці краще пізнати навколишній світ, робить їх добрішими, людянішими, спонукає до бажання пронести чудові риси позитивних персонажів через своє життя. На нашу думку, власне казки та оповідання Василя Сухомлинського відіграють важливу роль у формуванні моральних переконань і моральної культури особистості дитини.

Також вагомим виховним фактором є читання книг з моральним змістом. У них через художні образи виховуються сміливість, почуття гордості і захоплення героїзмом людей, співчуття, чуйність, дбайливе ставлення до близьких. Прочитання цих книг обов'язково має супроводжуватися бесідою. Лише за цієї умови діти навчаться оцінювати вчинки персонажів, їх мотиви. Педагог допомагає дітям осмислити ставлення до героїв, домагається розуміння головної ідеї. При правильній постановці питань у дитини виникне бажання наслідувати моральні вчинки героїв. Слід застерегти педагогів від моральних бесід і моралей у зв'язку зі змістом книги. Розмову варто проводити про вчинки персонажів, а не про поведінку дітей групи. Сам твір силою художнього образу буде мати вагомий позитивний вплив за будь-яке моралізування.

Отже, на нашу думку, подальших розвідок потребують протиріччя, що виникли між: необхідністю формування всебічно розвинутої й морально вихованої особистості, яка відображає ментальність українського народу, та реальним рівнем сформованості морально-етичної вихованості дітей дошкільного віку, нагальною потребою вдосконалення змісту, форм і методів морально-етичного виховання в ЗДО та відсутністю цілісного дослідження, присвяченого формуванню морально-етичної вихованості дошкільників засобами казок В. О. Сухомлинського, потребою в інтеграції виховних можливостей педагогів і батьків з морально-етичного виховання дошкільників у ЗДО.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Базовий компонент дошкільної освіти* (нова редакція) (2012) / наук. кер. А.М.Богущ; авт. кол.: Богущ А.М., Беленька Г.В., Богінч О.Л. [та ін.]. Спецвип. ж-лу «Вихователь-методист дошкільного закладу». 30 с.
- Бех, І. (2003). *Виховання особистості: У 2 кн. Кн. 1. Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади*. К. Либідь. 280 с.
- Бех І. (2012). Моральний розвиток особистості в історико-педагогічному осмисленні // *Дошкільне виховання*. №8. С.18–24.
- Богущ А. (2009). *Довкілля: для дітей дошкільного віку: [метод. посіб. для вихователів дитсадків та батьків]*. Полтава: НМЦЗО. Ч. 2. 76 с.
- Сухомлинський, В. (1977). *Батьківська педагогіка: Вибрані твори*. У 5 т. Т.5. К.: Рад. шк.
- Сухомлинський, В. (1979). *Вибрані педагогічні твори*. У 3-х т. Т.1. М. 640 с.
- Вашенко, Г. (1994). *Виховний ідеал*. Полтава : Полтавський вісник. 190 с.
- Вишневський, О. (2012). *Концепція демократизації українського виховання. Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні. Педагогічні концепції*. К.: Школяр. С.78–80.
- Галян, О. (2011). Розвиток моральної свідомості та самосвідомості на етапі дошкільного дитинства. *Моральна свідомість та самосвідомість особистості: [монографія]* / за ред. М.Савчина, І.Галяна. Дрогобич. С.64–76.

Сухомлинський, В. (1976). *Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості: Вибрані твори*. У 5 т. Т. 5. К.: Рад. шк.

Сухомлинський, В. (1977). *Як виховати справжню людину: Вибрані твори*. У 5 т. Т. 2. К.: Рад. шк.

Дитина. (2012). [програма виховання і навчання дітей від 2 до 7 років / наук. кер. проекту В.О.Огнев'юк, К.І.Волинець]. 3-те вид., доопр. і доп. К.: Вид-во Київського університету імені Бориса Грінченка. 492 с.

Дитина в дошкільні роки. (2011). [комплексна додаткова освітня програма / авт. кол.; наук. кер. К.Л.Крутії]. Запоріжжя: ТОВ «ЛІПС» ЛТД. 188 с.

Енциклопедія освіти. (2008). / Акад. пед. наук України; гол. ред В.Г.Кремінь. К.: Юрінком Інтер. 1040 с.

Зубрицька-Макота, В. (2011). *Психологічні умови формування уявлень про моральні норми у дошкільників*. Кандидат педагогічних наук. Прикарпат. нац. ун-т ім.В.Стефаника. Івано-Франківськ. 20 с.

Кисельова, О. (2009). *Морально-етичне виховання дітей старшого дошкільного віку засобами українського фольклору*: Кандидат педагогічних наук. Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К.Д.Ушинського. Одеса, 21 с.

REFERENCES

Bazovyi komponent doshkilnoi osvity (nova redaktsiia) [Basic component of preschool education (new edition)] (2012) / nauk. ker. A.M.Bohush; avt. kol.: Bohush A.M., Bielienska H.V., Bohinich O.L. [ta in.]. Spetsvyp. zh-lu «Vykhovatel-metodyst doshkilnoho zakladu». 30 s. [in Ukrainain]

Bekh, I. (2003) *Vykhovannia osobystosti*: [Education of the personality] U 2 kn. Kn. 1. Osobystisno-orientovanyi pidkhd: teoretyko-tekhnohichni zasady. K. Lybid. 280 s. [in Ukrainain]

Bekh, I. (2012). *Moralnyi rozvytok osobystosti v istoryko-pedahohichnomu osmyslenni*. [Moral development of personality in historical and pedagogical comprehension]. *Doshkilne vykhovannia*. No 8. S.18–24. [in Ukrainain]

Bohush, A. (2009). *Dovkillia: dlia ditei doshkilnoho viku*: [Environment: for preschool children:] [metod. posib. dlia vykhovateliv dytsadkiv ta batkiv]. Poltava: NMTsIZO. Ch. 2. 76 s. [in Ukrainain]

Sukhomlynskyi, V. (1977). *Batkivska pedahohika: Vybrani tvory*. [Parental pedagogy: Selected works]. U 5 t. T.5. K.: Rad. shk. [in Ukrainain]

Sukhomlynskyi, V. (1979). *Vybrani pedahohichni tvory*. [Selected pedagogical works.]. U 3-kh t. T.1. M. 640 s. [in Ukrainain]

Vashchenko, H. (1994). *Vykhovnyi ideal*. [Educational ideal]. Poltava: Poltavskiyi visnyk. 190 s. [in Ukrainain]

Vyshnevskiy, O. (2012). *Kontseptsiia demokratyzatsii ukrainskoho vykhovannia*. [The concept of democratization of Ukrainian education]. Kontseptualni zasady demokratyzatsii ta reformuvannia osvity v Ukraini. Pedahohichni kontseptsii. K.: Shkoliar. S.78–80. [in Ukrainain]

Halian, O. (2011). *Rozvytok moralnoi svidomosti ta samosvidomosti na etapi doshkilnoho dytynstva*. [Development of moral consciousness and self-consciousness at the stage of preschool childhood]. *Moralna svidomist ta samosvidomist osobystosti: [monohrafiia] / za red. M.Savchyna, I.Haliana. Drohobych. S.64–76. [in Ukrainain]*

Sukhomlynskyi, V. (1976). *Problemy vykhovannia vsebichno rozvyvnoyi osobystosti: Vybrani tvory*. [Problems of education of a comprehensively developed

personality: Selected works.] / V.O. Sukhomlynskyi. U 5 t. T. 5. K.: Rad. shk. [in Ukrainian]

Sukhomlynskyi, V. (1977). *Yak vykhovaty spravzhniu liudynu: Vybrani tvory.* [How to educate a real person: Selected works.] U 5 t. T. 2. K.: Rad. shk. [in Ukrainian]

Dytyna. (2012). [prohrama vykhovannia i navchannia ditei vid 2 do 7 rokov. [Child]. [program of education and training of children from 2 to 7 years] / nauk. ker. proektu V.O.Ohneviuk, K.I.Volynets]. 3-tie vyd., doopr. i dop. K.: Vyd-vo Kyivskoho universytetu imeni Borysa Hrinchenka. 492 s. [in Ukrainian]

Dytyna v doshkilni roky. (2011). [Child in preschool years.] [kompleksna dodatkova osvithnia prohrama / avt. kol.; nauk. ker. K.L.Krutii]. Zaporizhzhia: TOV "LIPS" LTD. 188 s. [in Ukrainian]

Entsyklopediia osvity. (2008) [Education Encyclopedia]. Akad. ped. nauk Ukrainy; hol. red V.H.Kremin. K.: Yurinkom Inter. 1040 s. [in Ukrainian]

Zubrytska-Makota, V. (2011). *Psykhologichni umovy formuvannia uivlen pro moralni normy u doshkilnykiv* [Psychological conditions for the formation of ideas about moral norms in preschoolers] . Candidat of pedagogical sciences. Prykarpat. nats. un-t im.V.Stefanyka. Ivano-Frankivsk. 20 s. [in Ukrainian]

Kyselova, O. (2009). *Moralno-etychne vykhovannia ditei starshoho doshkilnoho viku zasobamy ukrainskoho folkloru* [Moral and ethical education of children of senior preschool age by means of Ukrainian folklore]. Candidat of pedagogical sciences. Pivdenoukr. derzh. ped. un-t im. K.D.Ushynskoho. Odesa, 21 s. [in Ukrainian]

**PEDAGOGICAL CONDITIONS OF USING V.O. SUKHOMLYNSKY'S
FAIRY TALES AS A MEANS OF FORMATION OF MORAL
AND ETHICAL CONCEPTS IN SENIOR PRESCHOOLERS**

Marharyta Kozyr

Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of
Theory and History of Pedagogy,
Pedagogical Institute,
Borys Hrinchenko Kyiv University
Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-8402-2589
e-mail: m.kozyr@kubg.edu.ua

Alina Melashchenko

6th year student
specialty "Preschool education" of
Pedagogical Institute
Borys Hrinchenko Kyiv University,
Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-5120-428X
e-mail: a.melashchenko@gmail.com

Abstract. In the article the authors theoretically substantiate the pedagogical conditions of formation of moral and ethical concepts in children of senior preschool age on Sukhomlinsky's fairy tales. Moral and ethical education of preschoolers is characterized as a complex and long-term process that covers the entire period of childhood and continues in adult life and is considered in its end result as the formation of moral and ethical education. According to state documents on education, it is determined that the leading task of preschool education is the comprehensive development of man as a person, as the highest value of society; education of high moral qualities of future citizens, enrichment of their cultural potential, based on cultural, historical and moral values of the Ukrainian people, its traditions and spirituality; mastering the values of world culture, universal heritage. On the basis of the conducted research the contradictions which have arisen between: necessity of formation of comprehensively developed and morally brought up personality reflecting mentality of the Ukrainian people, and a real level of formation of moral and ethical education of children of preschool age are formulated and considered; the urgent need to improve the content, forms and methods of moral and ethical education in IPE and the lack of a holistic study on the formation of moral and ethical education of preschoolers by means of V.O. Sukhomlynskyi's fairy tales; the need to integrate the educational opportunities of teachers and parents for moral and ethical education of preschoolers.

The authors of the article determine the process of reading books with moral content as a significant factor. They cultivate courage, a sense of pride and admiration for the heroism of people, compassion, sensitivity, caring for loved ones through artistic images. Reading these books must be accompanied by a conversation. Only under this condition children will learn to evaluate the actions of the characters, their motives. The teacher helps children to understand the attitude to the characters, seeks to understand the main idea. With the help of questions, a child will have a desire to imitate the moral actions of the characters. Teachers should be warned against moral discourses and morals in connection with the content of the book. The conversation should be about the actions of the characters, not about the behavior of the children in the group. The work with the power of artistic image will have a greater impact than any moralizing.

Key words: conversation, dialogue, preschool age, fairy tale, reasoning, moral and ethical concepts, pedagogical conditions, formation, values.

Стаття надійшла до редакції: 28.09.2020р.